

Qloballaşma dövründə insan haqlarının müdafiəsinin aktuallığı

X əsrin sonlarından başlayaraq, müasir beynəlxalq münasibətlərin əsas tendensiyalarından biri olan qloballaşma prosesi dünya politoloqlarının müzakirə mövzusunda çevrilmişdir. Qloballaşma ümumdünya iqtisadi, siyasi və mədəni inteqrasiya və unifikasiya prosesidir.

Qloballaşma siyasi, iqtisadi, sosial sferalarda, eləcə də, bütövlükdə, planetar səviyyədə kardinal dəyişikliklərə gətirib çıxarmış, dünyanın inkişaf strategiyasını əhəmiyyətli dərəcədə müəyyənləşdirən mühüm amilə çevrilmişdir. Obyektiv təmayüllər bazasında meydana çıxan qloballaşma prosesi ayrı-ayrı fərdlər, millətlər, dövlətlər, şirkətlər və digər subyektlər arasında, getdikcə sıxlaşmaqda olan qarşılıqlı bağlılıq və qarşılıqlı asılılıq yaratmaqla, vahid planetar məkanın (siyasi, iqtisadi, mədəni, ideoloji və s.) formalaşması istiqamətində artan tempərlə irəliləməkdədir.

İnsan hüquqları-konkret tərfi olmayan bir anlayışdır, lakin qloballaşmadan daha qədimdir. Bu gün bu iki anlayış arasında sıx əlaqə vardır. Beynəlxalq sistemdə yeni dövlətdən kənar aktorların meydana çıxması nəticəsində, milli dövlətlər öz vətəndaşlarının hüquqlarını qorumaq üçün daha çox çalışırlar. Ümumiyyətlə, vətəndaşların və ayrı-ayrılıqda fərdlərin hüquqlarının qorunması qloballaşma prosesinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri hesab olunur. Qloballaşma şəraitində insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması müasir beynəlxalq münasibətlərdə həlli vacib olan ən aktual problemlərdən biridir. Belə ki, son illərdə, dünyada baş verən hadisələr bu fikri bir daha sübut etməkdədir.

Beynəlxalq münasibətlərdə son bir neçə ildə baş verən hadisələrə nəzər yetirdikdə, terror aktları, vətəndaş müharibələri, inqilablar, cinayətlər, illərlə davam edən ərəzi və ya etnik münaqişələr, bütün bəşəriyyəti hədəfə alan nüvə silahının istehsalı kimi xoşagəlməz və dünyanın hər bir sakini üçün hədə olan hadisələrin nə qədər sürətlə yayıldığına şahidi oluruq. Təbii ki, belə bir şəraitdə ilk və həll edilməsi ən vacib məsələ pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi və əsas insan hüquq və azadlıqlarına qarşı yönəlmiş bütün aktların qarşısının alınmasıdır.

Demokratik-hüquqi dövlət qurmaq, vətəndaş cəmiyyəti formalaşdırmaq, insan hüquqları amili nəzərə alınmadan, qeyri-mümkündür. Xalqın iradəsi üzərində qurulan hər bir dövlətin, o cümlədən, Azərbaycan dövlətinin başlıca məqsədi və fəaliyyət istiqamətləri xalqın milli maraqlarını qorumaq, vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarını təmin etməkdən ibarətdir.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların təmin olunması uğrunda həyata keçirilən çoxəsrlik mübarizə İkinci Dünya müharibəsindən sonra daha da geniş vüsət aldı. Müharibədən dərhal sonra - 1945-ci il oktyabrın 24-də BMT-nin Nizamnaməsi qəbul olundu və az sonra, bu Nizamnamənin 68-ci maddəsinə uyğun olaraq, İnsan Hüquqları Komissiyası yaradıldı. Məhz bu ko-

missiyanın səyləri nəticəsində, 1948-ci il dekabrın 10-da İnsan Hüquqlarına dair Ümumdünya Bəyannaməsi qəbul olundu. Bir sıra Avropa dövlətləri 1949-cu ilin avqustunda Avropa Şurasının Nizamnaməsini qəbul edərək, əsas məqsədi insan hüquqlarının müdafiəsi olan beynəlxalq təşkilatın əsasını qoydular. Avropa Şurasını təsis etmiş dövlətlər 1950-ci il noyabrın 4-də Romada "İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi və Əsas Azadlıqlar haqqında" Avropa Konvensiyasını qəbul etdilər.

Konvensiyada əks olunmuş prinsiplərə uyğun olaraq, 1959-cu ildə Strasburqda İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi fəaliyyətə başladı. 1966-cı ildə BMT-nin himayəsi ilə "Sosial-iqtisadi və Mədəni Hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt", "Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt" və ona əlavə olaraq, Protokol qəbul olundu. Bu sənədlər 1976-cı ildə qüvvəyə mindi. Hər bir kəsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları vardır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Bu ali məqsədin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində qanunların qəbul edilməsi və onların tətbiq olunmasıdır. Azərbaycan Respublikası konstitusiyasının 71-ci maddəsinə əsasən, Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi üçün təminat yaratmaq və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan bütün normativ-hüquqi aktlar konstitusiyaya və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlara uyğun olmalıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin II hissəsinə birbaşa göstərilir ki, konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Burada belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə nisbətə, fərqli qaydalar müəyyən edilibsə, beynəlxalq müqavilənin norması tətbiq edilməlidir. İlk baxışdan konstitusiyanın 12-ci maddəsinin II hissəsi ilə 151-ci maddəsi arasında müəyyən ziddiyyətin olduğu görünə bilər.

Elmi ədəbiyyatda, haqlı olaraq, qeyd edilir ki, hüquqi təfsirin məntiqinə görə, konstitusiyanın beynəlxalq hüquq üzərində üstünlüyünü nəzərdə tutan 151-ci maddə ümumi qaydanı ehtiva edir.

Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin II hissəsi isə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiqi ilə bağlı xüsusi hal nə-

zərdə tutur. Bu hal üçün hüquqi texnikanın prinsipi olan "lex specialis derogat legi generalis" ("xüsusi qanun ümumi qanunu dəyişdirir") qaydası tətbiq edilir. Təbii ki, hər hansı bir məsələyə münasibətdə, onu tamamilə və aydın şəkildə həll edən xüsusi qayda mövcuddursa, belə hallarda ümumi qaydaya müraicət etməyə ehtiyac qalmır.

Qloballaşma dövlətin və cəmiyyətin hər bir sahəsinə təsir göstərdiyi kimi, insan hüquqlarına da əsaslı təsir göstərən amillərdəndir. Ümumiyyətlə, insan hüquqlarının fenomen kimi formalaşması, məhz qloballaşmanın cəmiyyətin həyatına fəal şəkildə nüfuz etməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu mənada, qloballaşma prosesinin insan hüquqları sahəsində müsbət və mənfi təsirləri özünü göstərir.

Qloballaşmanın insan hüquqları sahəsinə göstərdiyi müsbət təsirlər sırasına aşağıdakıları aid edə bilərik:

- İnsan hüquqlarının ümumbəşəri dəyər kimi formalaşması;
 - İnsan hüquqlarına xüsusi əhəmiyyətin artması;
 - İnsan hüquqlarının daha geniş tətbiq edilməsi, insan hüquqlarının yayılması ;
 - İnsan hüquqlarının tətbiqi metodlarının genişləndirilməsi;
 - İnsan hüquqları sahəsində maarifləndirilmənin artması;
 - İnsan hüquqlarına sahəsində təcürbənən əldə edilməsi və paylaşılması;
 - İnsan hüquqlarının milli (və ya dövlət) səviyyəsində olan problemlərinin aradan qaldırılmasında müstəqil həll yollarının axtarılması və s.
- Qloballaşmanın insan hüquqları sahəsində mənfi təsirlərinə aid aşağıdakı amilləri göstərmək olar:
- Qloballaşma prosesində insan hüquqlarından bəhanə kimi istifadə olunması, xüsusən də, digər dövlətlərin daxili işlərinə qarışılması, suverenliklərin təhlükə qarşısında qalması;
 - İnsan hüquqlarının kortəbii şəkildə yerli şəraitə uyğunlaşdırılmadan tətbiq edilməsi;
 - İnsan hüquqları anlayışının mərkəzləşməsi, yəni insan hüquqları anlayışının tez-tez istifadə edilməsinə qarşılıq olaraq, bu sahənin insanlara konkret nələr vəd etməsindən yan keçib, ümumiləşdirməyə üstünlük verilməsi;
 - İnsan hüquqlarının ABŞ və Avropa ölkələri tərəfindən təzyiqli silah kimi istifadə olunması;
 - Əksər hallarda insan hüquqlarının müdafiəsi adı ilə müdaxilə edilməsi;
 - Öz milli maraqlarına görə, insan hüquqlarının pozulması adı altında bəzi istənilməyən dövlətlərin təcrid edilməsi;
 - Qloballaşma və inteqrasiya prosesləri nəticəsində, dövlətlər arasında gömrük tariflərinin və şərtlərinin yumşaldılmasının, əhalinin yerdəyişməsinə qoyulan qadağaların aradan qalxmasının özü ilə gətirdiyi qeyri-qanuni miqrasiya, qaçaqmalçılıq, narkobiznes, mütəşəkkil cinayətkarlıq və digərlərinin insan hüquqlarının qorunması sahəsində ciddi təhdidlərə çevrilməsi.
- Qloballaşma şəraitində insan

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

hüquqlarının qorunması dövlət və cəmiyyət qarşısında duran ən ümdə problemlərdən biridir. İnsan hüquqlarının müdafiəsi, dövlətdaxili və beynəlxalq səviyyədə olmaqla, iki cür təmin oluna bilər. İnsan hüquqları dövlətdaxili səviyyədə konstitusiyaya və qanunlara, insan hüquqlarının qorunmasında məsuliyyət daşıyan dövlət orqanları, ictimai birliklər vasitəsilə həyata keçirilir. İnsan hüquqlarının qorunmasında məsuliyyət daşıyan dövlət orqanlarına daxildir: Konstitusiyaya Məhkəməsi; İctimai birliklər; Məhkəmə orqanları. İnsan hüquqları beynəlxalq səviyyədə beynəlxalq təşkilatlar və beynəlxalq müqavilələr vasitəsilə təmin olunur. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, İnsan Hüquqları üzrə Panamerikan Məhkəməsi, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsi və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi insan hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunmasında xüsusi yer tutur.

Müasir dövrdə insan hüquqlarının həm müasir, həm də ənənəvi problemləri sırasında təhsilin rolunu göstərmək labüddür. Ümumiyyətlə, vətəndaş cəmiyyətinin qurulması, insan hüquqlarının tam və qüsursuz tətbiqi, hüquqi və demokratik dövlətin yaradılması, məhz təhsilin cəmiyyətdə oynadığı roldan çox asılıdır. Amma təhsilin səviyyəsinin artırılması, sadəcə, elmi biliklərin artırılması kimi yox, eyni zamanda, insanlara sərbəst düşüncə qabiliyyətinin qazandırılması, onların fərd kimi formalaşdırılması, azad seçimin tətbiq edilməsinin aşılmasına kimi nəzərdən keçirilməlidir. Çünki hər

bir cəmiyyət istənilən məsələyə öz milli prizmasından yanaşır və onu özününküləşdirərək, qəbul edir. Ona görə də, təhsil cəmiyyətin milli şüurunun formalaşdırılmasında əsas rol oynayır.

Bütün bunlarla yanaşı, insan hüquqlarının beynəlxalq problemlərinə bir neçə məsələni də qeyd etmək olar ki, bu, məhz qloballaşmanın gətirdiyi yeniliklərlə bağlıdır. Məsələn, son dövrlərdə qloballaşma nəticəsində, dövlətlər arasında sərbəst insan hərəkatının genişlənməsi, bu sahədə olan boşluqlardan insan alverinin genişlənməsində istifadə olunmasına şərait yaradır. İnsan hüquqlarında gender məsələsinin ön plana çəkilməsi, ailədaxili şiddət, insanlar arasında bir-birinə qarşı dözümsüzlük, əslində, cəmiyyətin daxilində olan problemlər olsa da, insan hüquqlarına beynəlxalq səviyyədə təsir göstərir. İnsanlar arasında texnologiyalar vasitəsilə əlaqələrin asanlaşması, xüsusən, internet vasitəsi ilə təbliğatın genişlənməsi və şəxsi maariflənmə bu problemləri aktuallaşdırmaqdadır. Qloballaşma prosesi nəticəsində, dövlətlər arasında sərhədlərin aradan qalxması, işçi qüvvəsinə olan tələbatın kəskinləşməsi insan hüquqları sahəsində bir sıra problemlərə səbəb olur ki, bunun başında insan alveri, rasizm və digərləri gəlir. Dünyanın müxtəlif yerlərində cəmiyyətlərin müxtəlif inkişaf səviyyəsi də insan hüquqları sahəsindəki problemlərin yaranma səbəblərindəndir.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru